

Міністерство культури
України
Національний
історико-культурний
заповідник "Качанівка"

МАЄТКОВА КУЛЬТУРА: ІСТОРІЯ, ГЕНЕЗИС, МИСТЕЦЬКІ КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ

Збірник наукових праць за матеріалами конференції

180-річчю від дня народження В. В. Тарновського-
молодшого та 165-річчю від дня народження

П. І. Харитоненка присвячується

16-17 серпня 2018 року

НІЖИН – 2018

УДК [72:94(4)] «17/19»
ББК 85.113 (4) -69я431
Ф 79

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного історико-культурного заповідника «Качанівка»
(протокол №4 від 26 листопада 2018р.)

Відповідальні за випуск:

Буренко В.Б., Шевченко Т.М., Шевченко І.М.

Фонове зображення обкладинки: мармурова скульптура лева з геральдичним щитом (XIX ст.) – логотип Національного історико-культурного заповідника «Качанівка»

Маєткова культура: історія, генезис, мистецькі критерії оцінки :
Ф 79 збірник наукових праць за матеріалами конференції 180-річчю від дня народження В. В. Тарновського-молодшого та 165-річчю від дня народження П.І. Харитоненка присвячується 16-17 серпня 2018 року / відп. за вип. В.Б. Буренко, Т.М. Шевченко, І.М. Шевченко – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2018. – 400 с.

ISBN 978-617-640-417-0

До збірника увійшли матеріали учасників VI Качанівських читань «Маєткова культура: історія, генезис, мистецькі критерії оцінки», які дозволяють розкрити специфіку садибного життя та особливості садибної культури через спогади, щоденникові записи, листування власників садиб, їхніх друзів, рідних, і які відображають безпосередні враження від маєткового побуту і культури спілкування.

Матеріали розраховані на науковців, музейників, краєзнавців, викладачів і студентів і всіх, хто вивчає і цікавиться вітчизняною культурою.

За зміст статей, достовірність інформації, посилань, коментарів відповідальність несуть автори (автор)

УДК [72:94(4)] «17/19»
ББК 85.113 (4) -69я431

ISBN 978-617-640-417-0

© Автори статей, 2018
© Видавець ПП Лисенко М.М., 2018

ЗМІСТ

Ивашкевич А.А.

Усадебная культура. Прошлое и будущее 6

Гайдай О.М.

Провінційна дворянська садиба. Нарис
до історіографії проблеми (кін. XVIII –поч. XX ст.) 23

Шиян Л.М.

Бароковий палац XVIII ст. у Вишневці: загально-
європейський контекст та регіональна специфіка 36

Федорів Т.І.

Палаці у Чорткові – маєтки родини
Потоцьких – Садовських 47

Мазуранчик З.Ф.

Втрачений маєток-садиба графа Горохольського
села Колодне Збарзького району 54

Кузьміна І.В.

Маєток «Городок»: панська садиба
й науково-дослідний центр вивчення історії
і культури Волинської губернії.....61

Макушина Г.І.

Садиби та будинки-садиби Миколаєва
кінця XVIII – початку XX століття:
історія і сучасний стан 82

Циганенко Л.Ф.

Маєтки Ізмаїльщини: історія і сучасність 88

Твердохліб Н.М.

Історія та проблеми Шарівського
палацово-паркового ансамблю ... .101

Гріза В.А.

Родинна садиба Сікорських у Києві 113

Тимошенко М.М., Семироз Н.Г.

Садиба в передмісті Києва – джерело натхнення
авіаконструктора О. Антонова 128

Барабаш Н.О.

Панські садибні комплекси Чернігово-Сіверщини
за спогадами М. Маркевича 139

Будзар М.М.

Мистецький побут у «Журналі»
Григорія Галагана (1836-1841) 146

Поповський А.М.

Меморіальний будинок-музей Д.І.Яворницького
як осередок культури 161

Дмитренко Н.М.

Роль провінційних музеїв Північного Лівобережжя
у збереженні мастків-садиб у 20-30-х рр. XX ст. 176

Савченко В.Г.

Вшанування пам'яті кобзаря О. Вересая 189

Сашко Ф.М.

Сокиринський самородок 202

Товстоляк Н.М.

Садиба Качанівка у 50-60-ті рр. XIX століття
(за матеріалами епістолярної спадщини
родини Тарновських) 223

Половнікова С.О.

Поміж двома братами: спроба біографії
Марії Василівни Тарновської (1839-1885) 238

Буренко В.А.

Роль кріпосних театрів в поміщицькому побуті 246

Клочко Л.І.

«Працею возвеличуюсь» (до 165 – річчя від дня
народження П.І. Харитоненка) 257

Кравченко К.В.

Становлення та розвиток дворянської культури
на прикладі садибного інтер'єру
кін. XVIII – поч. XX ст. 270

УДК94(477.5)''18'':[316.3+394]

Марина Будзар
(Київ)

МАЯТКОВИЙ ПОБУТ У «ЖУРНАЛІ» ГРИГОРІЯ ГАЛАГАНА (1836–1841)

У статті зроблено спробу дослідити, як саме у документі особистісного походження – юнацькому щоденнику Григорія Галагана (1819–1888) – реконструйовано деталі побутового життя панського маятку Лівобережної України другої чверті XIX ст.

Ключові слова: *панський маяток, Лівобережна Україна, Григорій Галаган, щоденник, повсякденність, дворянство, селянство.*

Нагальною потребою історичного знання в Україні й на сьогодні залишається вивчення суспільства як структурованої єдності на окремих рівнях функціонування – регіонального об'єднання, соціального середовища, спільноти, об'єднаної місцем проживання тощо. Таке дослідження є ефективним лише за умов, коли його змістовим центром є людина, через біографічні характеристики, соціальні контакти, родинно-генеалогічні зв'язки та залежності, врешті-решт, через суму вчинків якої соціум реалізує себе.

Однією з найменш досліджених на сьогодні є проблема діяльності регіональних дворянських спільнот у реаліях 1-ї половини XIX ст., на відміну від попереднього (XVIII) та наступного (2-а половина XIX ст.) історичних етапів існування елітарного прошарку в Україні. Ще меншим попитом, на жаль, користується питання життєдіяльності поміщицького маятку не як факту соціально-економічного життя, не як результату перетворення дійсності у палацово-паркових ансамблях чи місця розгортання мистецької діяльності, але як осередку виявлення соціальних, національних, особистісних ідентичностей.

Механізми такої багатшарової ідентифікації чи не найкраще досліджувати на рівні повсякденності, вивчаючи маятковий побут, зафіксований, передусім, у сприйнятті власників садиби. Багатий матеріал для цього надають родинні архіви, де зберігаються дже-

рела особистого походження – наративні еґо-документи (листування, щоденники, спогади тощо), які, за слушною заувагою О. Коляструк, допомагають «...не стільки простому відтворенню фактів минулого, скільки відображенню відчуття реалій, сприяють розумінню атмосфери подій» [6, с. 145]. На наш час такі документи, передусім спогади та щоденники, як безпосередні носії історичної свідомості, визнані не лише джерелами фактичної інформації, а й важливими чинниками культурно-історичного процесу [9, с. 67]. Втім, між ними є суттєва типологічна різниця – час написання та авторське ставлення. Погодимось із Є. Заварзіною у тому, що «можна говорити про щоденник як про матеріалізовану авторську свідомість, яка, у свою чергу, засвоюючи та відбиваючи об'єктивну реальність, постійно створює паралельну суб'єктивну реальність...» [3, с. 179].

Особливо цінними є щоденники, створювані молодю особою, тому що у таких текстах самопрезентація автора обумовлюється його віком – добою творення людини як особистості. Значущість публікації саме цих джерел з приватних архівів української еліти усвідомлювали ще дослідники на межі ХІХ–ХХ ст., коли О. Лазаревським у часопису «Киевская старина» були оприлюднені уривки з щоденників та записних книжок одного з найбільш помітних представників регіональних еліт в Україні ХІХ ст. – Григорія Павловича Ґалаґана (1819–1888). Публікація фрагментів з юнацького «Журналу» цього суспільно-політичного та культурного діяча, одного з репрезентантів процесу оформлення українофільського руху у Наддніпрянській Україні середини ХІХ ст., досі користується чималим попитом як у науковців, так і у ширшому колі поціновувачів вітчизняної історії, хоча О. Лазаревський, з різних причин, опублікував лише малу частку цього вельми цікавого тексту [1]. Втім, він добре усвідомлював змістовну вартість документу, ним опрацьованого, коли у вступі до публікації визначив три ключових його ознаки: високий ступінь відвертості автора (щоденник був суто приватним); правдиве (наскільки можливо) зображення внутрішнього життя молодика-багатія; відтворення процесу формування народолюбця, передусім малоросійського (читай – українського) [1, с. 193].

Проте, такими властивостями значимість «Щоденника» Г. Галагана не обмежується: тут представлено картину світу, створену у свідомості представника регіональної еліти («country community») на визначеному етапі її існування (межа 30-х – 40-х рр. XIX ст.), причому автором є особа, котра перебуває на початку дорослого життя. Таких текстів бракує в українському гуманітарному дискурсі, де немає історії дорослішання дворянина, поданої «з середини», ані в белетристиці, ані в тому, що назвемо «документалістикою». Тим більш вартісним є аналіз ставлення 20-річного панича (на момент початку записів у щоденнику, взимку 1836 року, автору ще не виповнилося 17 років, наприкінці оповіді, влітку 1841 року, він мав 22 роки) до того, що складало одну з найважливіших частин культурного простору, де існували він і його рідні, – до простору приватного маєтку, того «малого світу», що у свідомості Г. Галагана асоціюється з Батьківщиною – з «милою Україною».

Метою статті є реконструкція повсякдення панських маєтків Полтавщини та Чернігівщини в реаліях кінця 30-х – початку 40-х років XIX ст. з позиції однієї зі сторін цього складного універсуму – молодого нащадка дворянського роду козацько-старшинського походження Григорія Галагана.

Відзначимо, що «Журнал» Г. Галагана заповнювався записами, хоча й з перервами від кількох тижнів до півтора року, впродовж майже п'яти років, тому маємо можливість прослідкувати процес дорослішання автора від моменту, коли він лише готується стати студентом Петербурзького університету, до часу, коли, вже маючи професію правника, їде у свою першу закордонну подорож. Відповідно, зі сторінок щоденника наочно вимальовується духовна еволюція молодого людини, й, серед іншого, ці зміни можна прослідкувати у тому, якими у свідомості Г. Галагана постають дідовий маєток у селі Сокиринці, тоді – Прилуцького повіту Полтавської губернії, інші садиби у полтавських і чернігівських володіннях родини, а також помешкання численних родичів і знайомих.

Першооснова тієї картини садибного побуту, що складається у «Щоденнику», як в першому зошиті (1836 – 1837 рр.), так і в другому (1839 – 1841 рр.), – це ідилія. У свідомості 16-ти – 17-ти річного Г. Галагана ідилічне сприйняття садиби майже нічим не

затмарене: «Я еду в Секиренцы¹, в мою родину, – пише він навесні 1836 р., коли разом з матір'ю та сестрою їде з Петербургу в Україну, – то место, которое мы так любим, туда, где покоится прах нашего родителя и где нас ожидают такие добрые родные...» [4, арк. 15].

Як основне місце помешкання родини – маєток у селі Сокиринці – так і інші володіння роду, що згадуються у щоденнику, – у селах Піски та Гнилиця на Полтавщині, Ічня та Покорщина на Чернігівщині – змальовані через призму особистих вражень автора, котрий зберіг про них ще дитячі враження: «...я совсем позабыл Пески, – занотовує він у запису від 28 травня 1836 р.², – и помню только залу, портрет прадеда и одну аллею в саду» [4, арк. 28].

Найбільш детально відтворений у щоденнику палацово-парковий комплекс у Сокиринцях: «Вчера после обеда перестал дождь, и я мог выйти на балкон и увидеть опять чудную площадь, этот величественный луг, окруженный столь прекрасными группами дерев, эту веселую, улыбающуюся ротонду, эту мрачную готическую церковь... Для меня нет в мире ничего прелестнее Секиронец! [5, арк. 20об.] (мал.1). Захоплення Сокиринцями підживлюється у Г. Галагана усвідомленням того, що це – предківська садиба, облаштування якої є справою кількох поколінь його родини, передусім батька, Павла Григоровича Галагана, за життя якого, у 1825–1829 рр., був зведений класицистичний палацовий комплекс у пейзажному парку: «Любезный папенька! Твоя прекрасная душа создала Секиренцы! <...> Я dokonчу твою работу, я довершу ее...» [4, арк. 68об.]. Треба думати, що такі настрої підтримувалися в юному паничеві його оточенням, недаремно Микола Андрійович Маркевич, його двоюрідний брат, радив матері Григорія, Катерині Василівні Галаган, перепоховати у Сокиринцях тіло чоловіка, котрий раптово помер у Москві під час поїздки до Петербургу восени 1834 р.: «...сыну его должно быть сладко, когда он будет знать, что в его милом месте если не живой отец, по крайней мере, все земное, что от отца осталось, покоится» [11, арк. 12] (перепоховання відбулося на початку того ж 1836 року, коли Г. Галаган почав записи у «Журналі»).

¹ Назви садіб, передусім у селі Сокиринці, подано у авторському варіанті.

² Дати тут і нижче вказано за старим стилем.

*Парковий фасад палацу у Сокиринцях. Балкон другого поверху і пандус.
Друга половина XIX ст. – Центральний державний архів-музей
літератури та мистецтв (далі – ЦДАМЛМ), ф. 304, спр. 71, арк. 10.
Публікується вперше.*

Насправді, у записах, що реконструюють культурно-природний простір маєтку у Сокиринцях таким, як він постає у свідомості молодого спадкоємця, знаходимо неодноразові згадки про П. Галагана, передусім тоді, коли його син перебуває у садибному парку: «...в этом прелестном Нептуновом храме (паркова ротонда, – Б. М.) я вижу все новое, природа неистощима <...> Солнце недавно встало, тихое озеро еще покрыто теньми вековых дубов, стоящих близ оранжереи, я его вижу теперь подо мною <...> Как прелестны эти места, и посреди их искусно поставлена эта ротонда: белые чистые колонны поддерживают голубой купол, – это храм, поставленный природе одним из великих ее любителей» [4, арк. 24]. О. Лазаревський у передмові до публікації фрагментів з «Журналу» недаремно назвав Г. Галагана «великим естетиком» – захоплено-схвильоване сприйняття краси сокиринських краєвидів, художньо видозмінених втручанням людини, стало важливим складником того «ментального ландшафту», що визначив його ставлення до родового маєтку не лише в юності, але й впродовж усього життя. Водночас відмітимо, що чуттєве сприйняття природного світу, залежність діапазону почуттів від зміну станів

природи у різні пори роки відзначаються дослідниками як важливі ознаки садибного способу життя, девсе скеровано ритмом природи [2, с. 109] (мал.2).

Особистісним ставленням позначено у «Журналі» згадки й про інші маєтки родини, що їх Галагани відвідували під час весняно-літнього перебування у своїх володіннях впродовж навчання Григорія в університеті: красу околиць садиби у селі Піски автор порівнює з красою Ермітажу, а образ старого маєтку у місцевості Покорщина на околиці Козельця складається в його уяві із розмаїття дерев у парку, аромату грози, що тільки-но минула, та портрету двоюрідної прабабусі, Софії Юхимівни Хованської, уродженої Дараган [4, арк. 35; 5, арк. 22зв. – 23].

*Вид на садибу у Сокиринцях з боку ставка. – ЦДАМЛМ,
ф. 304, спр. 71, арк. 48. Публікується вперше.*

Рядки щоденника надають можливість зримо уявити, наскільки щільною була мережа панських садіб на теренах Лівобережної України у другій третині XIX ст., (значна частина їх розбудувалася ще на початку XVIII ст.), в який спосіб вона функціонувала, передусім, завдяки множинним генеалогічним зв'язкам та родинно-господарським контактам власників. Основу цієї мережі склали маєтки самих Галаганів у селах та містечках Полтавської та

Чернігівської губерніях – Гнилиця, Ічня, Прилуки, Мостище, Піски, Козелець (Покорщина) – та садиби їхніх родичів – Дігтярі, що належали Петру Григоровичу Галагану, Калюжинці Милорадовичів (бабка автора щоденника, Ірина Антонівна Галаган, була уродженою Милорадович), Васьківці та Турівка Михайла Андрійовича та Миколи Андрійовича Маркевичів, двоюрідних братів Григорія Галагана (їхні матері, Анастасія Василівна Маркевич та Катерина Василівна Галаган були рідними сестрами, походили з роду Гудовичів), Полошки, де були маєтності Пульхерії Іванівни Скоропадської, уродженої Маркевич, Качанівка Григорія Степановича Тарновського тощо. Складні зв'язки у середині такої соціокультурної мережі визначали повсякденне життя українських панів у їхніх маєтках.

Однією з основних засад функціонування цієї мережі були повторювані відвідини тієї чи іншої садиби або під час переїздів з Петербургу (Москви) в Україну та назад, або впродовж перебування у родовому маєтку із здійсненням чи то ділових, чи то гостьових подорожей. У «Журналі» найчастіше згадуються численні гостювання – передусім у Петра Григоровича та Софії Олександрівни Галаган у сусідніх Дегтярях, а також у садибах інших близьких та не дуже родичів і численних сусідів.

В описах обідів, прогулянок пішки та в екіпажах у парках і лісах, балів тощо особливо відчутні ідеалістично-ідилічні ноти: «Вчера, в Духов день, мы обедали в Дегтярях и очень весело провели время, катались в лодке, между тем как духовая музыка раздавалась в саду...» [4, арк. 26]; «Мы были третьего дня в Туровке и там ночевали, а вчера приехали в Гнилицу, где все осматривали утром, а к обеду собрались у нас родные <...> Невозможно исчислить всех шалостей или, скорее, ребячеств, которые мы все делали; весело проводит время с родными [5, арк. 21об. – 22]. Ці безкінечні гостювання, малі та великі свята з приводом та без приводу, з щедрими пригощаннями та нестримними веселощами органічно впліталися, за умовиводом сучасного дослідника, до буденного життя маєтку [10, с. 211]. Такими вони постають і в «Журналі» Г. Галагана, презентуючи насамперед панський бік маєткового повсякдення: «Мы поехали в Десятки, и там играла музыка, и я танцевал в лесу<...>, потом крестьянки

пели, и тетенька собирала для них денег, я дал гривенник; оттуда мы поехали в десяти экипажах домой...» [1, арк. 31зв.].

Кульмінацією таких святкувань є опис весілля молодшої сестри Григорія Марії Павлівни Галаган та орловського поміщика Павла Євграфовича Комаровського, що сталося у Сокиринцях 10–12 листопада 1840 року. Ця розповідь допомагає уявити, як саме відбувався весільний обряд в українському дворянському маєтку першої половини XIX ст. Гості почали з'їжджатися до маєтку з ранку 10-го листопада, о 8-й вечора у спальні, біля маленького столику, накритого білою скатертиною, де стояла одна свіча та лежали образи, молодих благословила К. Галаган, наречена входила до Вознесенської церкви села Сокиринці під постріл зі старовинної гармати («Прапредковскаяпушка на свадьбе праправнучки!»), повернення молодої пари до палацу супроводжувалося тріумфальним маршем, наступного ранку «перед дверьми молодых, которые только что проснулись, громкая духовая музыка играла марш<...> Между тем певчие с другой стороны пели «Многие лета!», урочистий обід на 86 персон розпочався о п'ятій годині вечора, а бал – о дев'ятій і тривав до четвертої години ранку [5, арк. 80зв. – 81]. Юний Г. Галаган був захоплений тим, як змінився маєток у збудженій, галасливій атмосфері весілля: «Множество экипажей с зажженными фонарями беспрестанно подъезжали и уезжали, крик, стук, свет – все это обратило Секиринцы в город, наполнило их каким-то торжеством» [5, арк. 80зв.]. Через сім років так само гучно відзначатиметься весілля самого Григорія Галагана, котрий одружуватиметься з представницею одного з найбільш знаних родів в історії України – з Катериною Кочубей, про що згадуватиме А. В. Кочубей, дядько нареченої: «В Сокиринцах в то время были в сборе не только все родственники наши, но почти вся Малороссия: свадьба племянницы праздновалась шумно и роскошно...» [7, с. 310]. Без сумніву, таке весілля у діничній садибі, окрім загальноімперського фактору – репрезентації соціального статусу сімейства, уходило корінням у давню традицією, сформовану ще за часів Гетьманщини, – у цей спосіб укріплювалися родинно-своєцькі зв'язки у соціокультурній мережі садибного побутування, що зберігалися та активізувалися у імперському просторі поза межами маєтку.

Невід'ємною частиною світу панського заміського помешкання, що постає зі сторінок «Щоденника», є характеристики представників того родинно-сусідського кола, яке слугувало середовищем контактів в середині цієї соціокультурної мережі.

Інколи ці характеристики вкрай дотепні: зокрема, у запису від 1 червня 1836 р. Г. Галаган зазначає, що у Дігтярях, серед численних гостей, котрих налічувалося до сорока, був ще «Гр. Ст. Тарновский, молодой человек 60 лет...» [5, арк. 31зв.]. Інколи вони відбивають мінливе, ситуативне ставлення автора до тих чи інших осіб: Петро Григорович Галаган, дядько автора, постає то янголом доброти, котрий ставиться до небожа як до сина, якого сам не має, то докучливим родичем, котрого треба розважати: «Я представил в смешном свете бабушку Веру Ивановну, которую он не любит, чтобы развеселить его кислый характер! Бедная бабушка! Бедный я!..» [4, арк. 25зв.;5, арк.15], то має від небожа вкрай негативну оцінку: «Все люди фальшивые, гадкие, из них первый есть мой дядя. Где у этого человека честь? Где у него совесть?» [5, арк. 23].

Спостережливість та щирість автора допомогли йому створити кілька виразних портретів людей зі свого оточення у середовищі маятку. Серед таких осіб – Віра Іванівна Чорба, двоюрідна бабка автора, сестра його діда Григорія Івановича Галагана. Несчастлива у сімейному житті (шлюб із капітаном Ф. Чорбою, укладений 1779 р., був напрочуд невдалим), вона доживала свій вік у маятку МостищеКозелецького повіту Чернігівської губернії, де з нею влітку 1836 р. зустрівся внучатий небіж: «...вчера мы приехали в Мостищи, к доброй тетушке Вере Ивановне. Для 70-ти лет она очень сильна, имеет хорошую память и хорошо играет на фортепьяно. Может быть, несчастье сделало ее таковою» [4, арк. 28]. Через чотири роки, у листопаді 1840 р., Г. Галаган, разом з матір'ю, спостерігає за смертю цієї старої: «Она не узнала нас. Эта женщина, претерпевшая в жизни столько несчастий, умерла одиноко, без всякой религии. Не хотела приобщиться, слово «черт» было беспрерывно на ее губах. И она всех ругала по-малороссийски...»[5, арк. 80].

Перелік персон з кола полтавського та чернігівського поміщництва, котрі коротко чи докладніше описані у щоденникових записах, створених Г. Галаганом впродовж перебування у маятках

родини, можна продовжити: це Павло Комаровський, наречений, пізніше – чоловік Марії Галаган, Микола та Михайло Маркевичі, Петро Скоропадський тощо.

Окрім більш чи менш докладних характеристик поодиноких людей, увагу привертає манера відтворення атмосфери маєткового життя – це переважно комплекс почуттів взаємної прив'язаності, любові, сімейності. Безумовно, це має кілька причин: по-перше, вік та виховання автора, по-друге – притаманне культурі маєткового побутування ставлення до «чад і домочадців» садиби як до великої родини, що розширювало вузьке коло сімейства власників за рахунок «своїх» (дальніх родичів, друзів, сусідів) і переходило на селян як «дітей», що про них піклується «батько» – господар-поміщик (за феодално-патерналістськими переконаннями доби) [8, с. 103].

У записах в «Журналі», зроблених 16-ти – 17-річним Г. Галаганом, у змалюванні селянського світу, море якого обіймає замкнений простір панського маєтку та деінде виплескується на його терени, перемагає ідеалістичний патерналістський погляд на селян у їхніх маєтках. Як-от, у запису від 21 травня 1835 р. читаємо: «Как я люблю Гнилицу! Я как-то особенно к ней привязан. Здесь все наше, ни одного человека ни видно чужого, и как приятно, когда все это нас любит, к нам привязано, чтобы смотреть на эту деревню как на член нашего семейства...» [4, арк. 27]. З роками патерналізм у поглядах Г. Галагана на стосунки між селянами та поміщиком слабшає, замінюється більш поміркованим бажанням: «Я хочу, чтобы они меня любили, не как отца, потому что это против моих понятий, – что я за отец им? Это слишком порусски. Нет, не как отца, но как друга, покровителя, защитника...» [5, арк. 89зв.]. Разом з тим Г. Галаган, і 16-річним, і 22-річним, переконаний у тому, що добробут селянина залежить від дій власника-поміщика, з цієї позиції він засуджує поміщика Апраксіна, власника маєтку у селі Веприк на Полтавщині («этот подлый человек мучит своих крестьян, я за то его ненавижу<...> Он живет в России, потому что не смеет жить здесь – боится, чтобы его мужики не убили» [4, арк. 27зв.]) та схвалює те, як господарює його двоюрідний брат Михайло Маркевич у маєтку в селі Васьківці Прилуцького повіту («...в Васковцах на что приятно

смотреть – это что у него крестьяне очень хорошо живут» [4, арк.37]). Разом з цим для Г. Галагана залишаються сповненими значущості зовнішні атрибути покірності селян, передусім дворової челяді, своїм панам. Як-от, на початку серпня 1840 р. Галагани повернулися до Сокиринець раптово, їх ніхто не очікував й не зустрів, й молодик жалкує: «Столь приятная, живая и даже чувствительная минута встреч всех дворовых людей у ворот, за воротами, у крыльца. Эта прекрасная минута утрачена!» [5, арк. 20зв.].

Загалом проблема комунікації з селянами стає все вагомішою для Г. Галагана відповідно до його дорослішання й на останніх сторінках «Журналу», де описано події з серпня 1840 до початку червня 1841, коли він живе у маятку, є однією з основних. Ще більше, її вирішення було одним з важливих складників процесу самоідентифікації цієї людини (мал.3).

Загальний вид на частину села Сокиринці та садибу Галаганів. – ЦДАМЛМ, ф. 304, спр. 71, арк. 50. Публікується вперше.

Насамперед, селянське питання для юного Григорія Галагана – це питання не лише соціальне, воно сполучено із пошуками його власної національної ідентичності та формуванням уявлень про історичний шлях України, хоча б за доби Гетьманщини. Нерідко у щоденникових записах він порівнює селян української та російської частин імперії, причому останніх майже ніколи не називає

«великоросами», найчастіше – «русскими», іноді – «москалями». Зокрема, стверджуючи, що у поведінці українців проглядає гідність, відсутня у росіян, робить висновок: «Это остаток прежней их независимости...» [4, арк. 25]; міркуючи про поширення в українському православ'ї культу Богородиці, відносить це до впливу європейської традиції та пов'язує із шанобливим ставленням до жінки: «Какой-нибудь москаль, христианский идолопоклонник, думает и убежден, что женщина не есть такой же человек, как он <...> Нельзя не сказать, что в Украине женщина находится гораздо в большем уважении. Даже в прежние времена, когда козак умирал, то ближайшим наследником его имени была жена...» [5, 97зв.].

Поряд з цими пошуками національного, де поняття «національне» та «народне», власне, є синонімічними, майбутньому спадкоємцю статків Галаганів було дуже важливо завоювати симпатію селян. Таким безкорисно-корисливим бажанням він послуговувався, намагаючись допомогти найбіднішим селянам Сокириниць. Із записів у щоденнику, зроблених, коли, закінчивши навчання, Г. Галаган майже рік мешкав у Сокиринцях, можна дізнатися, серед іншого, про наступне: «14 марта. Сегодня для меня счастливый день. Я начал то, что давно предполагал сделать, именно: употребить все мои деньги, <...> данные маменькою, – 161 руб. и 30 коп. – на помощь бедным мужикам...» [5, арк. 96]; «4 апреля. Уже человек 14 получили от маменьки деньги взаймы на покупку волон, для последних 5-и человек я просил маменьку, чтобы она взяла из денег, отложенных для меня...» [25, арк. 99зв.].

Але цікаво відмітити: попри те, що автор «Щоденника» неодноразово висловлює своє ставлення до селянства, часом – ідеалістичне, часом – занадто прагматичне, він дуже рідко згадує про дворових – тобто слуг, котрі безпосередньо жили у мастку, своє присутністю забезпечуючи його життєдіяльність. Згадки про дворових з'являються лише з особливої нагоди – це смерть когось з них, весілля або той випадок, що для Г. Галагана слугував іспитом на спроможність виконання своєї соціальної ролі – власника людей. Він вирішив покарати одного зі слуг, кондитера Михайла, за пияцтво та невігластво, але після кількох ударів, завданих тому, наказав припинити порку: «...мне стало так больно, что я сказал – довольно, а сам ушел. Мною овладело самое

неприятное чувство отвращения от себя и от других» [5, арк. 72]. Смерть окремих слуг викликає у нього особливі почуття тоді, коли він ці події безпосередньо пов'язує із власними переживаннями. Призвістці про смерть конюха Олександра Г. Галаган картає себе за те, що колись дав йому ляпаса, побачивши п'яним, узнавши, що у Сокиринцях помер старий Матвій, він співвідносить життя цієї людини з історією маєтку: «Он помнил, еще когда старый дом не строился, потом как он был выстроен, как стоял 45 лет и наконец и его оставили и перешли в новый! <...> «Одни дубы, – говорил он, – как были давно-давно, так и теперь!» [4, арк. 72]. Але особливі емоції викликає у автора «Журналу» історія самогубства 25-річної селянки, котра наклала на себе руки серед сокиринського парку (запис від 9 грудня 1840 р.). Він прагне зрозуміти, що слугувало поштовою для цього вчинку: «Что внушило такую твердую решимость этому несчастному существу? Что, если она была умна и не могла сносить ужасного рабства, в котором находилась?..» [5, арк. 83зв.].

Важливою сторінкою буденного життя панського маєтку у сприйнятті 22-річного Г. Галаган були його стосунки із дівчатами-селянками. У щоденнику вміщено опис кількох варіантів таких взаємин – від інтрижки з покоївкою до ширшої закоханості у селянку з Сокиринців. До речі, цієї теми, як контраверсійної, зовсім уникнув Лазаревський у своїй публікації, хоча його заувагу про те, що у словах і вчинках молодого спадкоємця Сокиринців «видится постоянное противоречие, которое ставит иногда юношу в положение трагическое...» [1, с. 193], можна поширити і на ставлення до жінки-селянки.

Сокиринський панич повсякчасно балансує між загальнолюдськими етичними установками та успадкованим від оточення «правом господаря» – правом на сексуальну експлуатацію, яке дозволяє молодика, котрий приїхав до маєтку родичів (у «Журналі» це Василь Васильович Гудович, двоюрідний брат автора), просити привести йому з села дівку, а самому молодому хазяїну – позбавити цнотливості сільську дівчину, навіть не отримавши від цього задоволення: «мне достали одну нашу девку Мотрю, которая вполне ни рыба, ни мясо, я имел глупость лишить ее девственности...» [5, арк. 81зв.]. У той самий час, спілкуючись з дівчиною на ім'я Оксана, котра йому дуже сподобалась, і усвідомлюючи її

беззахисність, Г. Галаган проявляє людяність, зумівши побачити в «дівці» особистість, яка потерпає від свавілля: «...она, вставши со своего места, начала ломать руки и стонать, несмотря на все мои увещания. Мое сердце перевернулось, я на нее уже не смотрел как на девку, а смотрел с уважением, с восхищением <...> Сколько чувств, глубоких чувств оскорбленной чести я в ней увидал <...> С жатым от полноты чувств сердцем я еще раз ее поцеловал в прекрасные глаза и ушел» [5, арк. 78зв. – 79].

Найінтимніші записи у щоденнику присвячено стосунками Григорія Галагана із дівчиною на ім'я Тетяна, що тривали півроку, з грудня 1840 р. до від'їзду його у закордонну подорож на початку червня 1841 р., і вмістили у себе весь спектр того почуття, що ми звемо «пристрастю»: «... я в каком-то чаду, в блаженном чаду! Меня занимает одна Татьяна, везде она, во всем она <...> Как я ее люблю! Думал ли я, что я так полюблю ее» [5, арк. 100зв.]. Спостерігаючи перебіг цього любовного роману, бачимо, як миттєво дорослішає Г. Галаган, як стають більш глибокими, більш драматичними його почуття, його світосприймання. Він зізнається самому собі, що наляканий силою свого кохання та намагається умотивувати його: «...я, любя до страсти все украинское, имею в ней единственный источник столкновения с национальностью» [5, арк. 84].

Таким чином, можемо констатувати, що вміст юнацького щоденника представника української знаті XIX ст. Григорія Павловича Галагана підтверджує значний інформативно-джерельний потенціал цього різновиду его-документів, дозволяючи, хоча б до певної міри, реконструювати світ почуттів і переконань молодого людини елітного соціального прошарку, зокрема, й у зображенні повсякденності панського маєтку Лівобережної України другої чверті XIX ст. Можна пересвідчитися, що садібний побут у сприйнятті автора «Журналу» змальований як ідилія. Хоча, завдяки тому, що часовий обсяг щоденникового нарративу охоплює п'ять років, можна побачити, як цей ідилічний образ змінюється, трансформується, передусім відповідно до того, як ускладнюється уявлення автора про стосунки між поміщицтвом і селянством. Панський маєток постає у «Журналі» Г. Галагана як середовище комунікацій регіонального дворянства, ми можемо побачити, як саме функціонувала ця соціокультурна мережа. Водночас маєтко-

вий простір презентований як осередок виявлення соціальної, національної, особистісної ідентичностей українського дворянина, котрий лише починає свій життєвий шлях.

Джерела і література

1.[А. Л.] Материалы для биографии Г.П.Галагана: отрывки из юношеского дневника Г. П. Галагана, 1836–1841// КС. – 1898. – Т.62. – №7–9. – С.189 – 224.

2.Евангулова О. С. Художественная «Вселенная» русской усадьбы / О. С. Евангулова. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 304

3.Заварзіна Є. В. Щоденник як «матеріалізована» авторська свідомість / Є. В. Заварзіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2007. – № 765, серія: Філологія, вип. 50) – С. 177–180.

4.Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІР НБУ ім. В.І. Вернадського), ф. І, оп. 1, спр. 93, 94 арк.

5.ІР НБУ ім. В. І. Вернадського), ф. І, оп. 1, спр. 94, 131 арк.

6.Коляструк О.А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / Коляструк О.А. // Український історичний журнал. – 2008. – № 2. – С. 145–153.

7.Кочубей А. В. Семейная хроника / А. В. Кочубей. – СПб. : Тип. брат. Пантелеевых, 1890. – С. 315

8.Купцова О. «Мы собрались сюда, чтоб вместе душевный праздник проводить...» (эволюция праздничных форм и русский усадебный театр конца XVIII – первой трети XIX в.) / О. Купцова // Любительство XVIII – XIX в. От просвещённых дилетантов до рок-музыкантов. – М. : ГИИ, 2010. – С. 93–108.

9.Любовець Н. А. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми / Н. А. Любовець // Українська біографістика. – № 7. – С. 66–104.

10.Охлябинин С. Повседневная жизнь русской усадьбы XIX века/ С. Охлябинин. – М.: Молодая гвардия, 2005. – С. 384

11.Центральний державний архів України, м. Київ, ф. 1475, оп. 1, спр. 2025, 10 арк.